

Jan van Geest

Jan van Geest (1941) is
universitair hoofddocent
kunstgeschiedenis op de
Faculteit der Bouwkunde van
de Technische Universiteit in
Delft.

* Noten op pp.10-11.

De vrije kunst van het construeren

Een tafelontwerp van Constant

- 1 CONSTANT, *model IJhorst*, ontwerp 1953, gelakt draadstalen onderstel en blad van Securit glas, h. 45 cm, doorsnede blad 65 cm.
Foto Jan Versnel, Amsterdam. Op de achtergrond een fragment van Constants *Compositie met 158 vierkantjes*, 1953, Haags
Gemeentemuseum, Den Haag.

De *mobiles* van Antony Calder en de plastieken van Naum Gabo zijn voorbeelden van de autonoom-artistieke kant van de zogenaamde jaren-vijftig-stijl. Het duidelijkst wordt deze stijl echter gedemonstreerd in de toegepaste kunst (de architectuur inbegrepen)¹: 'abstracte' gordijnmotiefjes, niervormige tafeltjes - waarbij niervormig op het tafelblad slaat -, wilde lamp-armaturen, expressief *beton brut* in de architectuur en stoelen die bestaan uit kleurige plastic kuipjes op metalen poten, schuin geplaatst en zo ijl als de poten van een insect. De stijl heeft vele kenmerken en mist de formele eenheid van bijvoorbeeld de Art Nouveau. Ze is veeleer hybridisch.

In de Spoetnikstijl - om voor de verandering eens naar Russische vormgeving te verwijzen - gaat het echter niet alleen om mode, evenmin als de antennes van de in 1957 gelanceerde Russische ruimtesonde, de Spoetnik, slechts voor de sier waren. De signalen die de Sovjetsprietten uitzonden, joegen de bewoners van de Verenigde Staten de stuipen op het lijf.

De Amerikanen werden in de ruimte weliswaar verast door de Russen, te land beschikten ze over onnoemelijk veel auto's die met hun vinnen leken te kunnen zwemmen en met hun vleugels te kunnen vliegen. Deze exuberante vormgeving is, ten dele, de *spin off* van de Amerikaanse oorlogsindustrie. Voor de vliegtuigbouw werden hoogst verfijnde aluminium-toepassingen, kunststoffen, laminaten en de daarvoor benodigde apparatuur ontwikkeld. Na afloop van de Tweede Wereldoorlog kwam deze technologie voor vreedzamer doeleinden vrij en bood ontwerpers van onder andere toegepaste kunst een ongehoorde vrijheid op het gebied van vorm. Een goed voorbeeld is de stoel die Charles Eames (1907-1978) in 1950 heeft ontworpen (afb. 2). Deze bestaat uit een kunststofschaal die middels zogeheten *shock mounts* - details die op zich al een gecompliceerd industrieel proces vooronderstellen - is gemonteerd op een constructie van draadstaal.

Kenmerkend voor de ontwerpen van Eames is niet alleen de combinatie van met elkaar 'botsende' materialen en vormen, maar ook de visuele complexiteit van het onderstel van draadstaal. Het traditionele zitmeubel met het overzichtelijke viertal fors gedimensioneerde houten poten maakte doorgaans een degelijke en betrouwbare indruk. Ook met de nog altijd robuuste metalen buisslede van het avantgarde-meubel uit de jaren twintig en dertig kon anno 1950 iedereen leven, al vonden de meeste mensen stalen buis meer iets voor het kantoor. Eames' samenstelsel van draadstaal oogt daarentegen zowel onrustbarend fragiel als frivool. Degene die op deze wirwar van lijnen plaats wilde nemen, moest wel een bijzondere waaghals zijn. In feite geeft Eames' lijnenspel van draadstaal echter vrij nauwkeurig het verloop der krachten weer. De hoeveelheid materiaal is tot het minimum beperkt, wat alleen bij een uitgekiende constructie mogelijk is.

2 CHARLES EAMES, *Stoel*, 1950, voorgevormd polyester, draadstaal, rubberen *shock mounts*, h. 79 cm, Museum of Modern Art, New York.

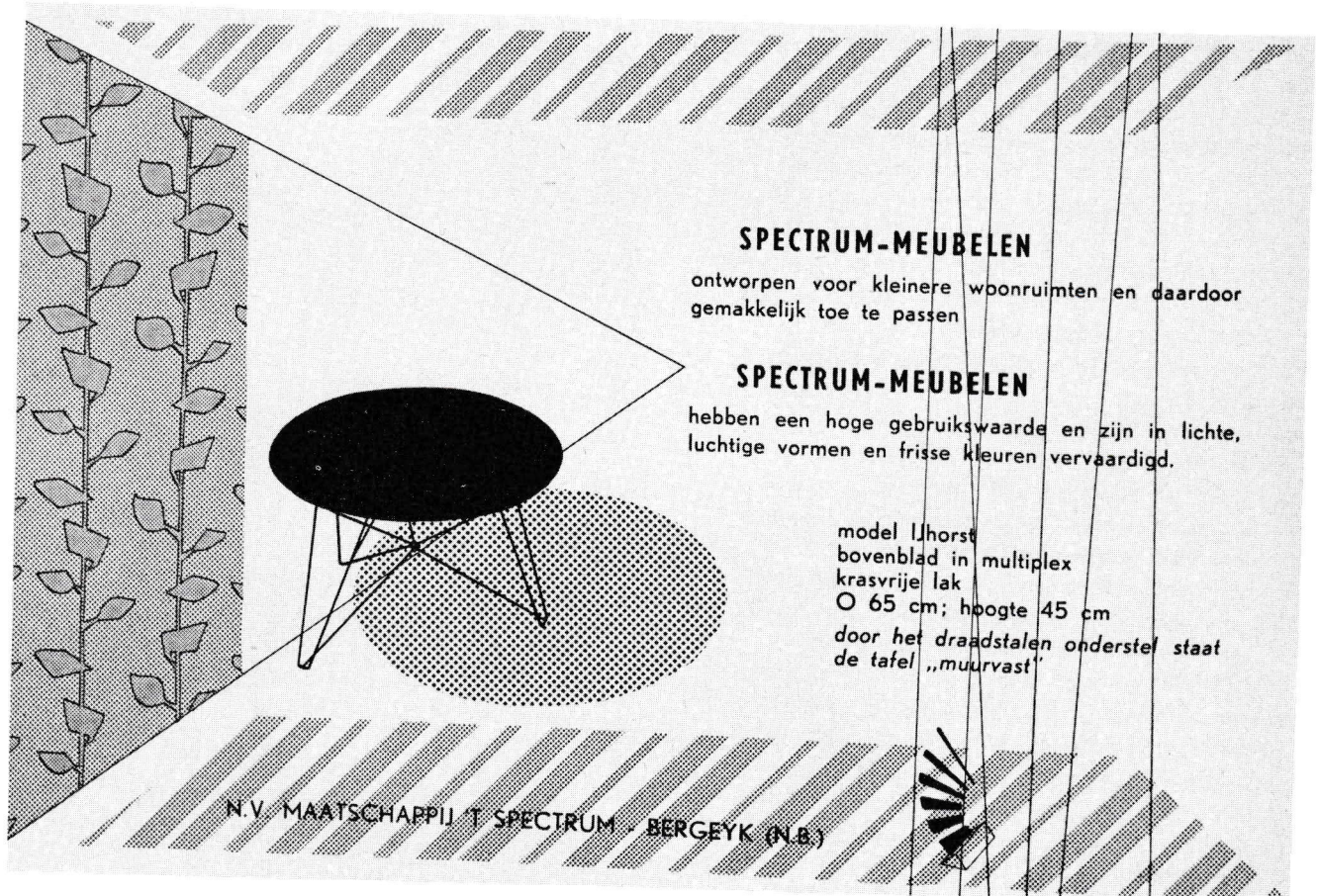
Eames zelf formuleerde, naar aanleiding van een andere stoel, het ontwerpprobleem overigens zeer luchtig: 'How do you hold two wood shells [zittend en rugleuning] in space?'.² Het was alsof hij sprak over een vrije sculptuur.

't Spectrum

In maart 1955 werd in een advertentie in het tijdschrift *Goed Wonen* een Nederlands meubelontwerp publiek gemaakt (afb. 3). Ook in dit ontwerp - een tafeltje - zijn de voor de jaren vijftig zo typerende vormen niet vooropgezet, ze zijn een resultante van een nieuwe constructiewijze. De wervende tekst van de advertentie luidt: 'Spectrum-meubelen ontworpen voor kleinere woonruimten en daardoor gemakkelijk toe te passen. Spectrum-meubelen hebben een hoge gebruikswaarde en zijn in lichte, luchtige vormen en frisse kleuren vervaardigd'.

De adverteerder, de firma 't Spectrum in Bergeyk, was kennelijk goed vertrouwd met de nieuw-zakelijke opvattingen die *Goed Wonen* voorstond.³ Licht en luchtig, zo behoorden de woningen van de jaren vijftig eruit te zien, van buiten en van binnen. Dit was al voor de oorlog de opvatting van functionalistische architecten, maar na de oorlog kregen zij pas de

SPECTRUM-MEUBELN
ontworpen voor kleinere woonruimten en daardoor gemakkelijk toe te passen

SPECTRUM-MEUBELN
hebben een hoge gebruikswaarde en zijn in lichte, luchtige vormen en frisse kleuren vervaardigd.

model IJhorst
bovenblad in multiplex
krasvrije lak
Ø 65 cm; hoogte 45 cm
door het draadstalen onderstel staat de tafel „muurvast“

N.V. MAATSCHAPPIJ 't SPECTRUM - BERGEYK (N.B.)

3 Advertentie van 't Spectrum in *Goed Wonen*, 8 (1955) 3, p. II.

gelegenheid hun plannen te realiseren en kwamen de 'frisse kleuren' erbij. De nieuw-zakelijke vormgeving, waarvoor nog steeds het primaat van de kubus en de haakse, rechte lijn gold, kwam in toenemende mate onder vuur te liggen. Jongere ontwerpers en architecten, onder wie Aldo van Eyck (geb. 1918), gaven de voorkeur aan het experiment boven de rechtlijnige leer, die in hun ogen elke avontuurlijkheid uitsloot.

Het tafeltje dat in de advertentie van 't Spectrum wordt aangeprezen, luistert naar de naam model IJhorst. De tekening laat het zien: een rond blad gedragen door een ijl driepotig staketsel dat herinnert aan Eames-stoelen. Erbij wordt vermeld: 'door het draadstalen onderstel staat de tafel "muurvast"'. Uit de advertentie wordt niet duidelijk wie de ontwerper is. Dit wordt onthuld in een folder van 't Spectrum uit ongeveer dezelfde tijd (circa 1955, afb. 4). Model IJhorst is ontworpen door 'architect Constant Nieuwenhuys'. Deze architect was voordien - en is nog steeds - vooral bekend als de schilder Constant (geb. 1920).

De folder is geïllustreerd met een in negatief en in spiegelbeeld afgedrukte foto⁴ van Jan Versnel, de vaste fotograaf van 't Spectrum (afb. 1).⁵ Op de achtergrond is een fragment te zien van Constants schilderij *Compositie met 158 vierkantjes* uit 1953 (afb. 5). Een nog kleiner fragment wordt teruggespiegeld door het glazen tafelblad.

Model IJhorst

Precieze datering van industrieel vervaardigde meubels is een hachelijke zaak. Want, wat telt? De datum van het ontwerp, van het proefmodel - waarin vaak wijzigingen worden verwerkt - of van het eerste serie-exemplaar? Nu is, in tegenstelling tot de ontwerpen van Eames, Jean Prouvé (1901-1984) in Frankrijk of Friso Kramer (geb. 1922) in Nederland, de uitdrukking industriële vervaardiging in verband met model IJhorst een groot woord.⁶ De in het tafelonderstel toegepaste puntlastechniek vergt relatief dure, specialistische apparatuur. Maar voor het overige is de industriële *Aufwand* - research en ontwikkeling, machines, kapitaalinvestering, distributieapparaat - nodig voor fabricage en verspreiding van model IJhorst, niet veel groter dan voor de ouderwets ambachtelijke, 'herhaalde' produktie van Gerrit Rietvelds Rood-blauwe stoel uit 1919. Het model voor het tafeltje had Constant vervaardigd uit gebogen en gesoldeerd ijzerdraad, op schaal één op vijf. De bouwtekeningen voor de uitvoering werden bij 't Spectrum gemaakt. Het ontwerp van Constant kon vervolgens bij wijze van spreken binnen een week in serie worden uitgevoerd. De tafelonderstellen werden telkens in een aantal van 50 gemaakt bij Nebato, een eveneens in Bergeyk gevestigde plaatwerkerij. De totale, verkochte oplage kwam vermoedelijk niet boven de 500 uit.⁷

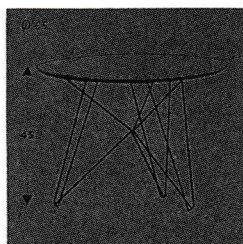
De kopers konden kiezen tussen een glazen blad,

dat Constants persoonlijke voorkeur had, of een blad van berkehout (multiplex). Als *shock mounts* - hier de buffers tussen glas en ijzer - fungeren drie paar simpele, in de lengterichting opengesneden stukjes rubberslang die op het driehoekige bovenframe zijn vastgedrukt.⁸

De betrekkelijke eenvoud van fabricage maakt de datering van model IJhorst er niet gemakkelijker op, althans als men alleen op de documenten afgaat. Het op de foto van Jan Versnel afgebeelde schilderij geeft een terminus post quem: 1953 of later, de advertentie van 't Spectrum in *Goed Wonen* een terminus ante quem: vòòr maart 1955. Aangezien zowel Constant als Versnel leven en informatie kunnen geven, lijkt zo'n soort datering een nogal academische procedure. Constant dateert zijn ontwerp in 1953, Jan Versnel zijn foto, die een fabrieksexemplaar toont, in 1954.⁹ Aan te nemen is dat in 1954 de eerste serie-exemplaren verschenen.

Naast model IJhorst ontwierp Constant voor 't Spectrum ook een krukje dat gebaseerd is op dezelfde constructie (afb. 6) en enkele wandrekjes.¹⁰ Het krukje, waarop gezeten kan worden, toont aan dat het constructiesysteem een veel grotere last dan een tafelblad aankan.

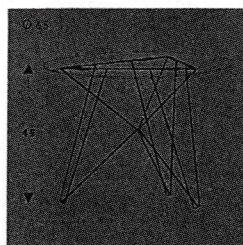

IJhorst

tafel met draadmetalen onderstel
en multiplex blad

39,50

blad Fins berken, onderstel zwart

IJhorst

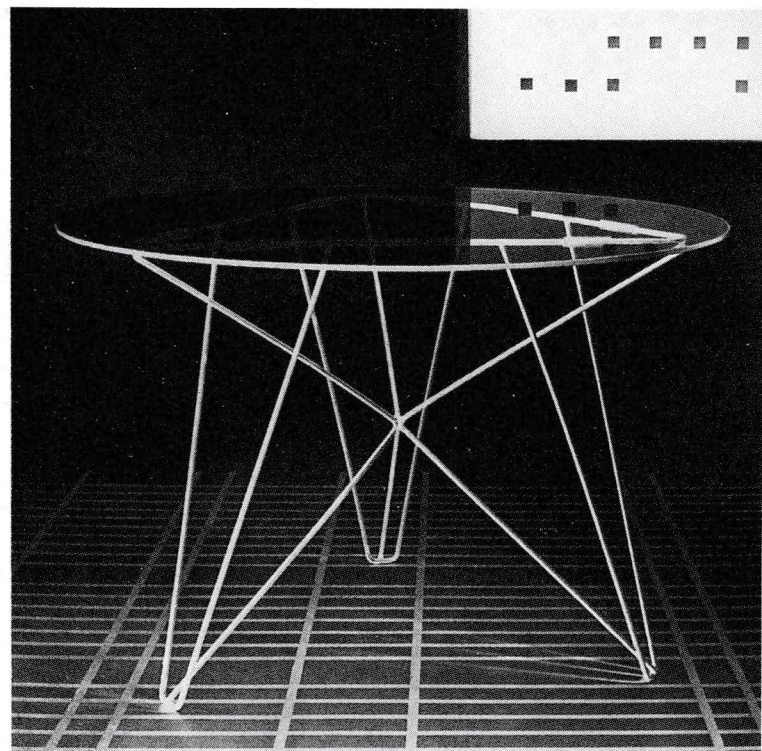
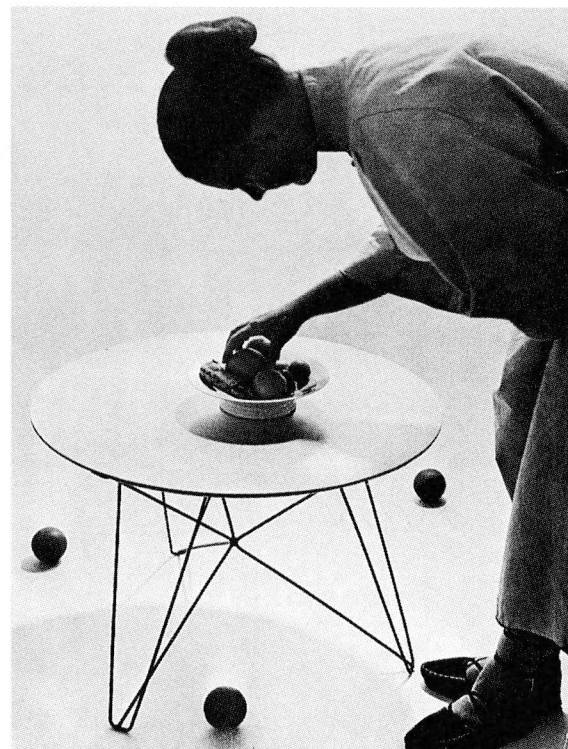
tafel met draadmetalen onderstel
en blad van Securit glas

49,—

onderstel in de kleuren
rood
geel
zwart
wit
grijs

architect: Constant Nieuwenhuys

't Spectrum Bergeijk

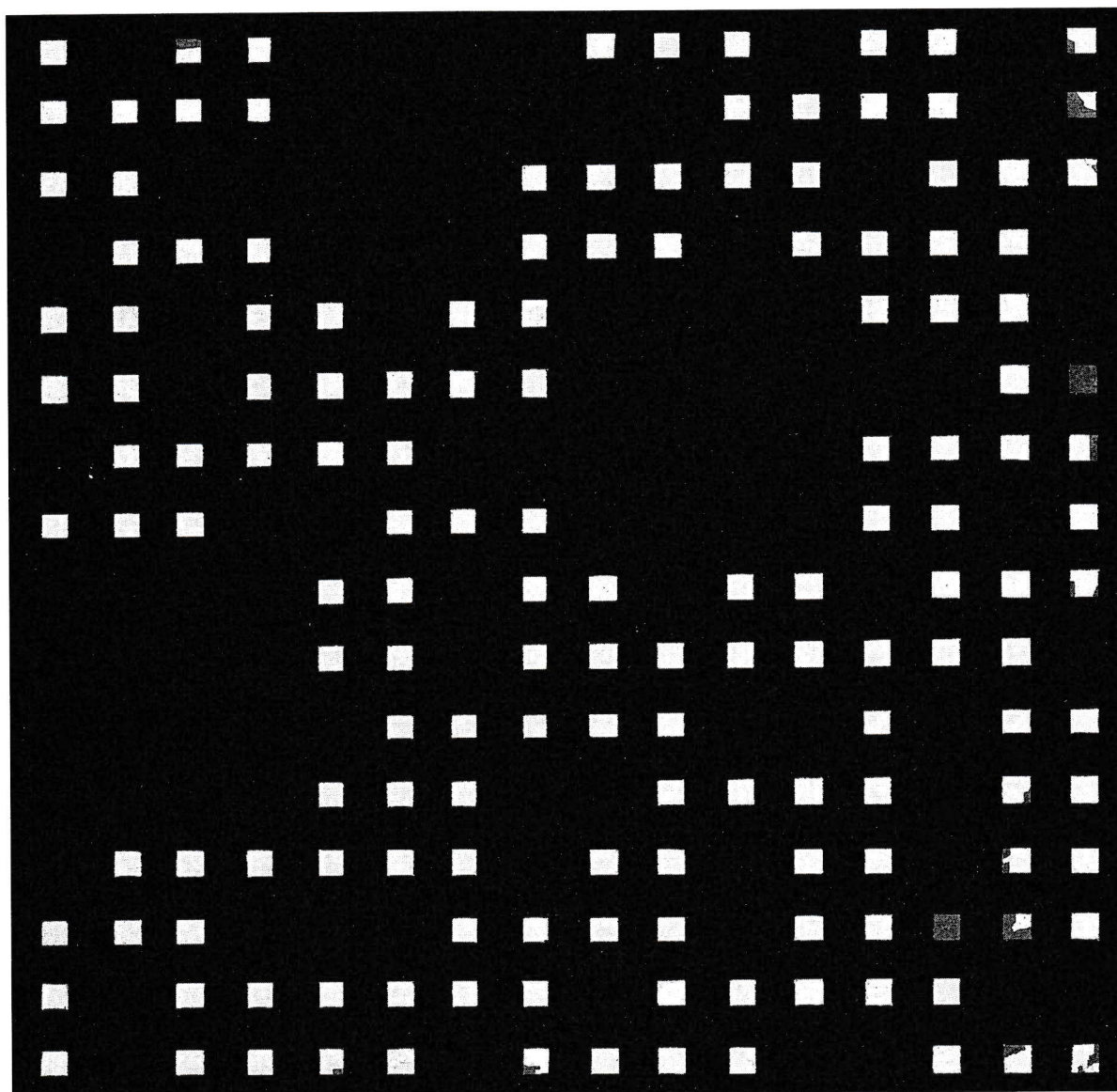
4 Folder (voorzijde en binnenkant) van 't Spectrum, Bergeijk, circa 1955.

Ruimtelijke constructies

Constant heeft het maken van meubelontwerpen verklaard als broodnodige bijverdiensten. De hoofdontwerper van 't Spectrum met wie hij bevriend was, Martin Visser, bezorgde hem de opdracht. Het is dus een *potboiler* en die tellen gewoonlijk nauwelijks mee

in het oeuvre van een kunstenaar. Als ze niet met de mantel der liefde worden bedekt en verdonkere-maand, worden ze in een oeuvrecatalogus hoogstens om wille van de compleetheid opgenomen. Zo'n stiefmoederlijke bedeling lijkt mij in het geval van Constants tafelontwerp niet terecht. Dat hij in 1953, al

5 CONSTANT, *Compositie met 158 vierkantjes*, 1953, olieverf op paneel, 122 x 122 cm, Haags Gemeentemuseum, Den Haag.

was het dan als bijverdienste, juist op dit en geen ander ontwerp kwam, is niet zonder betekenis.

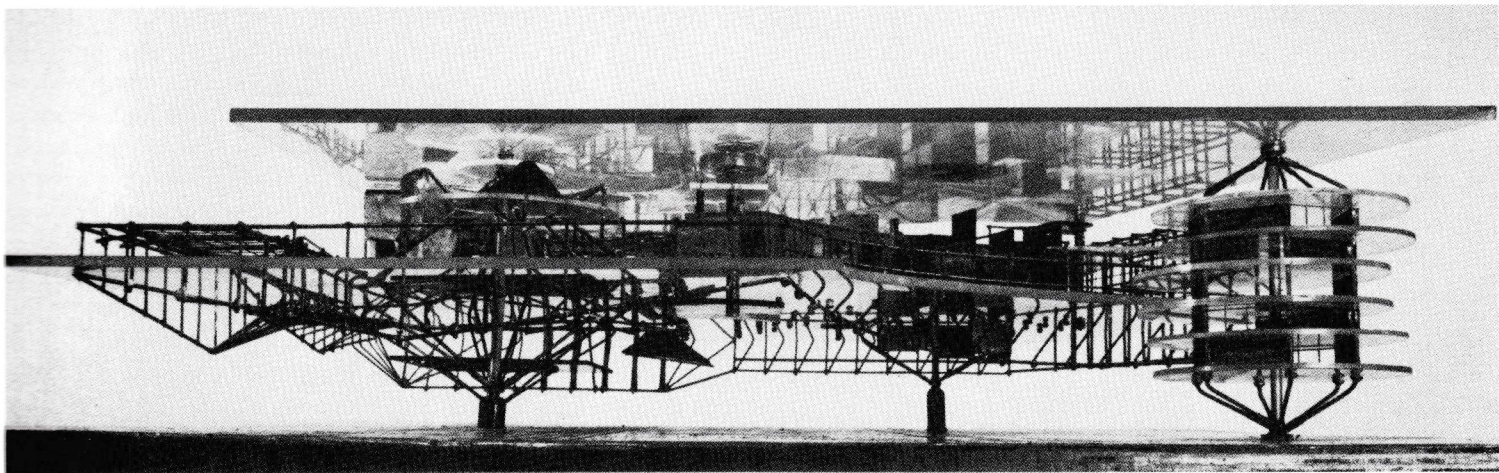
Met onder andere het reeds genoemde schilderij *Compositie met 158 vierkantjes* had Constant begin jaren vijftig definitief afscheid genomen van Cobra en was hij, bij wijze van experiment, overgegaan op een vorm van de vroeger door hem versmadelde geometrische kunst. Hij had daarbij zelfs penseel en kwast verruild voor de onkunsztinnige verfspuit. In het jaar van zijn tafelontwerp, 1953, ontstonden daarnaast zijn eerste ruimtelijke constructies van ijzer en plexiglas. Aanvankelijk werkte hij met hoekstaal, maar al spoedig liet hij dit materiaal schieten voor het meer buigzame ijzerdraad of draadstaal.

Begin jaren vijftig begon Constant zich ook steeds meer te interesseren voor architectuur. In 1953 resulteerde dit in het samen met Aldo van Eyck opgestelde manifest *Voor een spatiaal colorisme*, waarin wordt gepleit voor een nieuw samengaan van kleur

en vorm in de architectuur. Mede dankzij de studieboeken die Van Eyck hem ter beschikking stelde, ontwikkelde Constant zich tot 'de architect' waarvan bovengenoemde Spectrumfolder melding maakt. Omgekeerd heeft Constant Aldo van Eyck, die lid was van de 8 & Opbouw, eind jaren vijftig op de hoogte kunnen brengen van de 'anti-Bauhaus'-opvattingen die leefden in l'Internationale Situationniste. In deze beweging, waarin onder anderen Constant, Guy Debord en Asger Jorn actief waren, werd aandacht gevraagd voor wat in het functionalisme werd veronachtzaamd. 'C'est dans la poésie que sera logée la vie', kondigde Constant in 1956 aan op het congres 'Pour un Bauhaus imaginiste' in Alba.¹¹

In hetzelfde jaar maakte Constant een maquette voor een zigeunerkamp in Alba. Deze vormde de opmaat voor de maquettes en tekeningen van *New Babylon* (1959-1969), een voorstel voor een ideale stedelijke en maatschappelijke structuur. De van Guy

7 CONSTANT, *New Babylon. Gele sector*, 1958, metaal, plexiglas en hout, 90 x 84 x 24 cm, Haags Gemeentemuseum, Den Haag.

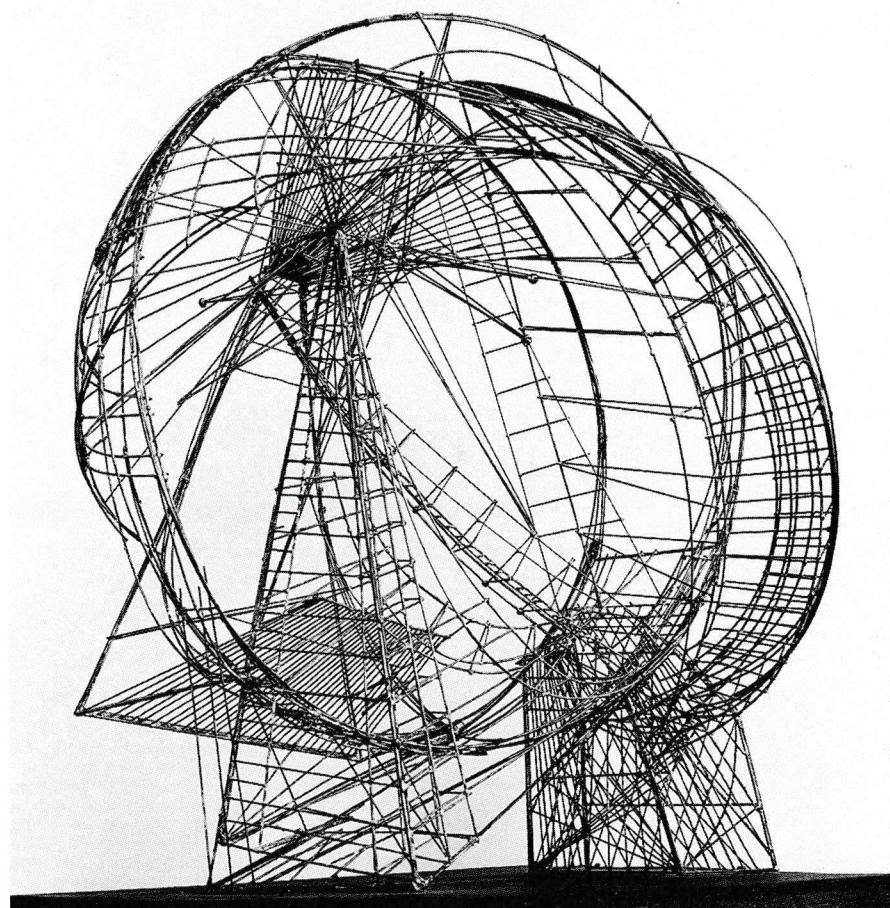

6 CONSTANT, *kruk*, ongedateerd [1953], zwart gelakt hout en zwart gelakt draadstaal, h. 43 cm, doorsnede 35 cm, collectie Dick Brouwers, Den Haag.

Debord afkomstige benaming viel voor het eerst in 1960.¹² In zijn maquettes suggereert Constant de meest geavanceerde constructiesystemen, ruimtevakwerk bijvoorbeeld, voor zijn ideale stad (afb. 7).

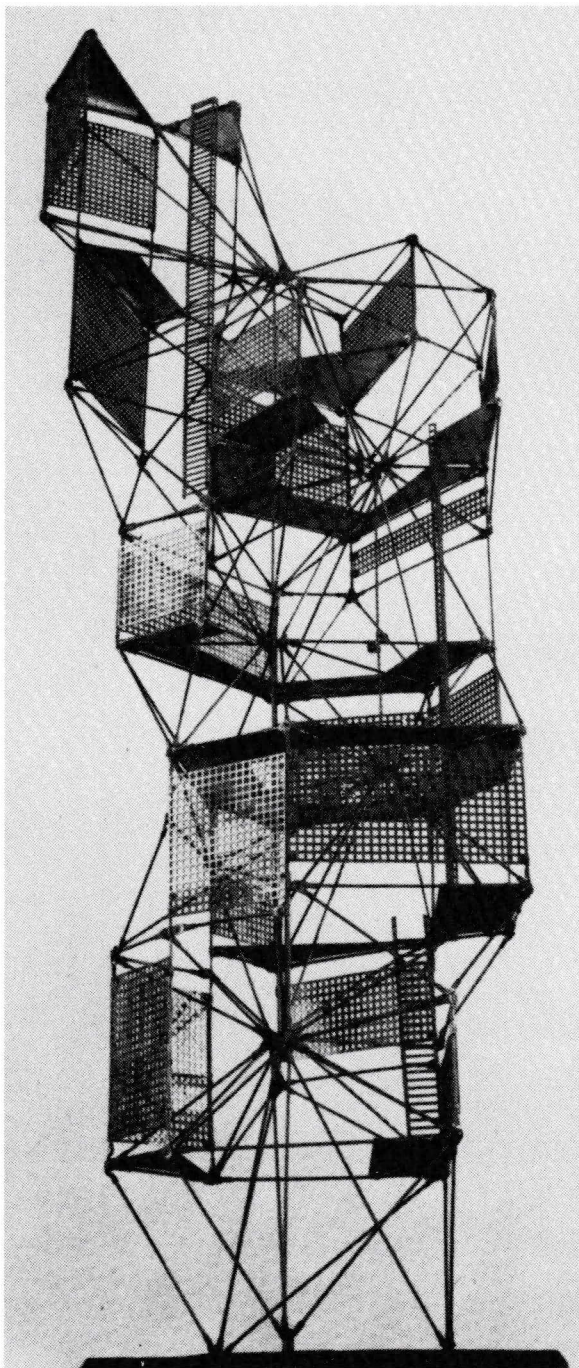
Al moeten ze hun eigen gewicht kunnen dragen, maquettes hebben in de eerste plaats een illusoire functie. De 'vrije' ruimtelijke constructies die Constant voorafgaand aan en tijdens het project *New Babylon* maakte, zoals *Ruimtecircus* (afb. 8) uit 1956 of *Toren* (afb. 9) uit 1959, behoren daarentegen letterlijk en figuurlijk op eigen benen te staan.¹³ *Toren* blijft overeind dankzij een multiplicatie in verticale richting van het schoorstelsel, dat ook de poten van het tafeltje van 1953 zo onwrikbaar maakt - 'muurvast' volgens de Spectrum-advertentie.

Constants vrije ruimtelijke constructies houden het midden tussen architectuur op schaal en sculptuur op ware grootte. In beide aspecten betoont Constant zich als een ontwerper die de 'véritable art de construction', mogelijk gemaakt door de moderne techniek, niet schuwt. Een standpunt dat ook in zijn opvattingen over *New Babylon* naar voren komt.¹⁴ Hij lijkt

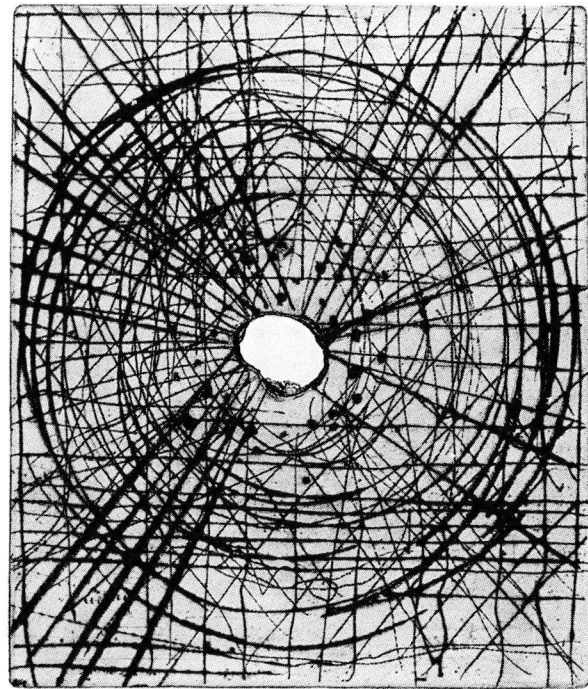

8 CONSTANT, *Ruimtecircus*, 1956, ijzerdraad, constructie 69 x 59 x 59 cm, grondplaat 110 x 90 cm, collectie kunstenaar.

9 CONSTANT, *Toren*, 1959, roestvrij draadstaal en aluminium, h. 145 cm, grondplaat 40 x 40 cm, collectie kunstenaar.

10 CONSTANT, *Divergerende stralen*, 1961, droge naald, 29,7 x 25,1 cm, genummerd 1 t/m 20, gesigneerd rechts onderaan.

daarbij te zijn geïnspireerd door de vrije en 'nutteloze' draadplastieken van Naum Gabo die misschien, juist door de vrijheid, weer onverwachte mogelijkheden schiepen voor de 'waarachtige kunst van de constructie'.

Constant blijft echter vooral trouw aan zijn eigen beelden en zijn lyrische 'handschrift'. Er is continuïteit tussen zijn Cobraschilderijen, waarin opvallend veel vervormde rasterpatronen, rails, wielen en ladders zijn afgebeeld, en de tekeningen en maquettes voor en rondom *New Babylon*. Het is alsof het verwrongen ijzer van Cobra van lieverlee werd uitgebogen om als bouw materiaal te kunnen dienen voor architectonische constructies. 'Le monde en décomposition'¹⁵ werd verlaten voor een wereld in opbouw. Ook in het platte vlak - in de tekeningen, etsen en schilderijen die naar *New Babylon* verwijzen - is het materiaal min of meer gefatsoeneerd en benut voor labyrintische netwerken (afb. 10).

1 Christian Borngräber heeft de naam *Stil Novo* geopperd voor de stijl van de toegepaste kunst en het 'design' in de jaren vijftig. Ook de naam Brusselstijl, naar aanleiding van de Wereldtentoonstelling van 1958, is ooit voorgesteld. Veilingmeesters en handelaren hebben een zekere voorkeur voor het begrip *fifties*. Voor vroege literatuur zie: Ch. Borngräber, *Stil Novo. Design in den 50er Jahren. Phantasie und Phantastik*, Frankfurt am Main 1979; P. Maenz, *Die 50er Jahre. Formen eines Jahrzehnts*, Teufen 1978. 2 Geciteerd in A. Drexler, *Charles Eames. Furniture from the Design Collection*, New York (The Museum of Modern Art) 1973, p. 12. 3 De firma 't Spectrum, thans opgeheven, was een afsplitsing van de Stichting Werkgemeenschap

Bergeyk. Een andere afsplitsing is Weverij De Ploeg. Rudolf van Daalen was directeur van 't Spectrum en Martin Visser was hoofdontwerper. 4 Het in negatief en in spiegelbeeld afdrukken in de folder is kennelijk om compositorische redenen gedaan. 5 Deze en andere inlichtingen over 't Spectrum dank ik aan Wim Jansen, de voormalige vertegenwoordiger, Harrie Verhoeven, de voormalige bedrijfsleider, en Martin Visser. 6 IJhorst was volgens de voormalige Spectrum-employées een van de plaatsnamen die gebruikt werden om de verschillende artikelen administratief van elkaar te onderscheiden. Niettemin opperde Wim Jansen dat juist deze naam iets te maken zou kunnen hebben met de Y-vorm, die in het onderstel kan

worden ontdekt. Zeker wist hij dit echter niet. 7 Geen der betrokkenen - Constant en de medewerkers van 't Spectrum - kon hierover uitsluitel geven. Het gemiddelde van hun schattingen komt op 500 exemplaren of minder, wat zelfs vergeleken met de oplage van een vooroorlogs Gispentafeltje van glas en metalen buis gering moet zijn geweest. 8 De tafeltjes werden geleverd met een blad van (Securit) glas en een onderstel van draadstaal naar keuze geschilderd in rood, geel, zwart, wit of grijs, of met een multiplex blad (Fins berkehout) en een zwart gelakt onderstel. IJhorst 65 (hoogte tafel 45 cm, doorsnede blad 65 cm) kostte rond 1955 respectievelijk f 49,- en f 39,50. 't Spectrum gaf ook een kleiner model uit, IJhorst 50,

Het 'broodnodige' tafelontwerp van 1953 markeert exact de overgang tussen Constants experimentele schilderkunst en de ruimtelijke constructies rondom *New Babylon*. Het model van gesoldeerd ijzerdraad voor het tafeltje is een van Constants vroegste ijzerconstructies. Dezelfde techniek - en die van het lassen - paste hij toe in de ruimtelijke constructies van 1954 en latere jaren.

Ook op formeel gebied levert het tafeltje een aanzet. De trekstangen die de drie V-vormige poten en het driehoekige bovenframe tot één stabiel geheel maken, vormen de kern van een ruimtelijk web. Het breidde zich uit over de gehele wereld van *New Babylon*.

Het uitgevoerde ontwerp van het tafeltje is een gebruiksvoorwerp, een meubel, maar tevens is het een in serie gemaakte, speelse draadsculptuur. In laatstgenoemde functie kan men het glazen blad opvatten als een middel om de sculptuur tegen stof te beschermen, zonder het zicht erop te belemmeren.

Postmodern naschrift

De herontdekking van de stijl van de jaren vijftig heeft opmerkelijk kort op zich laten wachten.¹⁶ Nog geen twintig jaar later maakte het postmodernisme zich ervan meester. Het onderscheid tussen plagiaat en citaat viel daarbij nagenoeg weg. De Italiaanse firma Magis besloot omstreeks 1985 Constants tafelontwerp uit 1953 als eigen vinding uit te geven (afb. 11) en de Nederlandse ontwerper Els Staal neemt het Constant-ontwerp vrijwel letterlijk over in een tafel, gedateerd 1984-1985 (afb. 12). Laatstgenoemde tafel was te zien op de tentoonstelling *Wat Amsterdam betreft* (Stedelijk Museum Amsterdam, 1985-1986). De catalogus-inleider meldt trouwhartig dat de ontwerpen van Els Staal beantwoorden aan 'een wezenlijk kenmerk van de Nederlandse ontwerpfilosofie'.¹⁷ Een aanbeveling mag dit niet meer heten.

11 Anoniem, *tafel*, circa 1985, productie Magis, Italië.

12 ELS STAAL, *tafel*, 1984-1985, Stedelijk Museum, Amsterdam.

met een multiplex blad en een zwart gelakt onderstel (hoogte tafel 40 cm, doorsnede blad 50 cm). De prijs van dit model is onbekend. In 1986 werd het tafeltje nogmaals geproduceerd met een glazen blad en een vernikkeld onderstel (hoogte tafel 46 cm, doorsnede blad 65 cm), in een oplage van 12, gesignd en genummerd op een metalen strip in het bovenframe. Deze twaalf tafels werden uitgegeven door Adèle van Rijckevorsel. Documenten omtrent laatstgenoemde en de oorspronkelijke uitgave, waarvan een exemplaar zich bevindt in het bezit van Constant, werden de auteur van dit artikel vriendelijk ter beschikking gesteld door Adèle van Rijckevorsel, Den Haag. 9 Constant gaf de auteur inlichtingen over zijn ontwerp op onder

andere 22 februari 1996. Datering foto: mededeling Jan Versnel aan de auteur op 18 februari 1996. 10 Van het krukje zijn slechts twee, door 't Spectrum geproduceerde exemplaren bekend. Vermoedelijk is de productie niet verder gekomen dan een experimenteel stadium (mededeling Dick Brouwers - interieurarchitect en voorheen directeur Bas van Pelt, Den Haag - 16 februari 1996). 11 Geciteerd in J.L. Locher, 'Inleiding', in: tent. cat. *New Babylon*, Den Haag (Haags Gemeentemuseum) 1974, p. 8. 12 Voor een uitvoeriger behandeling van *New Babylon* zie ibidem. 13 *Toren* is eigenlijk een schetsmodel voor een monumentale plastiek voor de Nieuwe Rai in Amsterdam. Constants ontwerp werd niet uitgevoerd. 14 Locher, op.

cit. (noot 11). 15 Constant in *Constant*, uitgave van de zogeheten Bibliothèque d'Alexandrie ter gelegenheid van de tentoonstelling *Constant. Constructies en maquettes*, Amsterdam (Stedelijk Museum) 1959. Constant gaf deze woorden als onderschrift mee aan een afbeelding van het schilderij *Verschroeiende aarde III* uit 1955, dat geconfronteerd wordt met een afbeelding van *Monument voor de Wederopbouw*, een van de plastieken die Constant maakte voor de tentoonstelling E55 in Rotterdam (1955). 16 In 1978-1979 verschenen de eerste boeken over de stijl van de jaren vijftig. Zie noot 1. 17 R.K. [Reyer Kras] in: tent. cat. *Wat Amsterdam betreft*, Amsterdam (Stedelijk Museum) 1985, p. 188.